

TOPONIMELE CA INDICATORI ISTORICO- GEOGRAFICI ÎN COMPLETAREA UNUI HGIS AL MĂNĂSTIRILOR DIN SUBCARPAȚII BUZĂULUI

CEZAR BUTEREZ
Facultatea de Geografie
Universitatea din București, România

Place names as historical-geographical indicators in enriching an HGIS for the monasteries in the Buzău Subcarpathians

Abstract: The region of the Buzău Subcarpathians has been home to one of the largest monastic centers from the mediaeval Romanian states, next to Neamț and Vâlcea. Based on traditional sources – historical documents, gazetteers, old maps and toponymy –, which were validated during more than eighty fieldwork campaigns, we managed to create an HGIS database containing a total of one hundred and twenty eight monasteries, from which ninety nine have been surely or approximately located. Yet their number is rather small if we take into account other numerous place names which hint at the existence of undiscovered monasteries. The present paper aims at providing an approach for extending the historical-geographical database of monasteries from the Buzău Subcarpathians, using place names and a somewhat new type of thematic map that employs hexagonal binning.

Keywords: monasteries, toponymy, HGIS, the Buzău Subcarpathians.

Introducere

În cadrul cercetării fenomenului monahal din regiunea Subcarpaților Buzăului dintre văile râurilor Râmnicu Sărat și Teleajen, elementul fundamental a fost reprezentat de construirea unui Sistem Informațional Istoric-Geografic (*Historical-Geographical Information System* – HGIS, un tip specializat de GIS) și de analiza și interpretarea datelor cuprinse în acesta (Knowles, 2000, Gregory and Ell, 2007). Documentarea științifică și tehnică necesară construcției unui Sistem Informațional Istoric-Geografic a fost demarată, în ansamblul ei, de la începutul anului 2012 și s-a realizat continuu până în aprilie 2015. Baza sa este constituită din setul de date care cuprinde totalitatea așezărilor monahale, mănăstiri și schituri, existente (și documentate sau păstrate în memoria colectivă) între secolele XV – XXI în Subcarpații cuprinși între văile râurilor Râmnicu Sărat și Teleajen. Numărul total de unități găsite până la data curentă este de o sută douăzeci și opt (128), fără a socoti chiliile izolate rupestre sau din lemn. Din total, doar nouăzeci și nouă (99) au putut fi localizate cel puțin cu aproximație în teren. Pentru celelalte douăzeci și nouă (29), identificarea nu a fost

posibilă fie din pricina lipsei materialului documentar, fie din cea a inexistenței indicilor cartografice și toponimice¹. În consecință, cele douăzeci și nouă nu au putut fi incluse în baza de date HGIS, însă au fost folosite în exemplificări și sub raport statistic în măsura în care informațiile despre acestea au îngăduit.

Privind în ansamblu, prin metoda agregărilor hexagonale, dispunerea celor nouăzeci și nouă de așezări monahale, putem distinge două nuclee principale de aglomerare (Figura 1). Acestea sunt Masivul Ivănețu și Valea Nișcovului, prelungită și spre vest până către aliniamentul Cislău-Aninoasa-Buda-Schitu. În afara celor două subregiuni, mai atrag atenția doar relativa uniformitate spațială din aria dealurilor Bucovelului și Bogdăneștilor în partea sudică, și un șir discontinuu dar evident la contactul dealurilor subcarpatice cu muntele, uneori chiar pătrunzând pe unele văi montane largi (Teleajen, Drajna, Buzău, Bâsca Rusilei). La polul opus se află dealurile dintre văile Bălăneșei și Râmnicului Sărat, unde numărul mănăstirilor și schiturilor a fost redus, iar distribuția lor eterogenă.

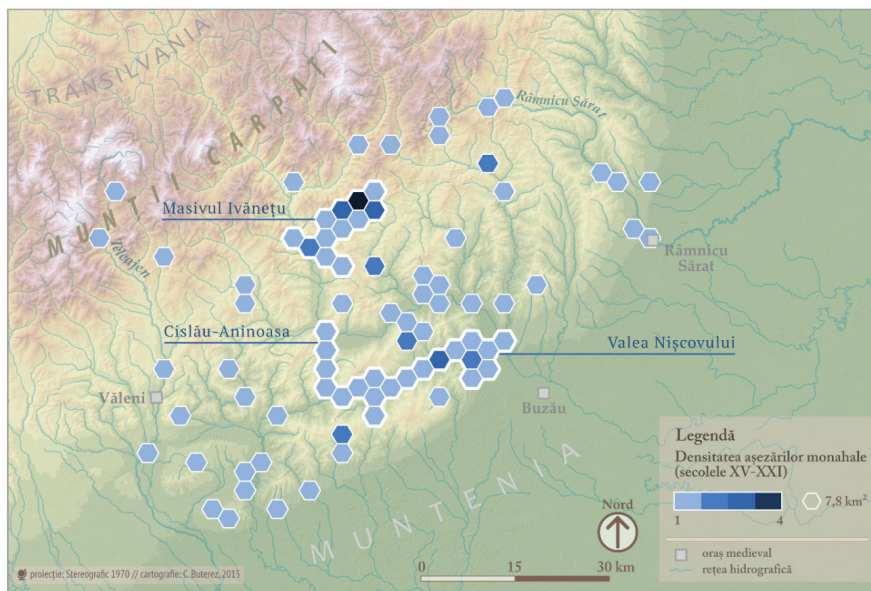

Figura 1. Densitatea așezărilor monahale ilustrată prin agregare hexagonală; cartografie: C. Buterez, 2015.

Așezările monahale nelocalizate

Lărgirea bazei de date a mănăstirilor și schiturilor va rămâne un scop fix al cercetărilor viitoare. Primul obiectiv este, desigur, localizarea măcar aproximativă a celor

¹ Pentru unele dintre acestea poate fi propusă cel mult o restrângere a ariei de căutare (de exemplu, pe cuprinsul unei văi, sau în apropierea unei creste deluroase), însă există situații în care nu știm altceva în afară de numele județului.

douăzeci și nouă de lăcașuri care nu au putut fi incluse în baza de date HGIS. Studiul acestora a permis crearea unei clasificări, cu rolul de a aduce câteva precizări suplimentare în vederea înțelegerii provenienței problemelor lor de localizare (Figura 2):

(A) Categoria problemelor de toponimie se referă la acele foste așezări monahale din secolele XVIII–XIX, a căror localizare ar fi posibilă prin studii de microtoponimie. Ea conține un singur schit, cel de la *Târcov*, dificil de identificat în lipsa izvoarelor documentare, dar totuși abordabil datorită toponimului care restrânge mult aria de căutare.

(B) Categoria problemelor cartografice cuprinde așezările monahale din secolele XVIII–XIX, a căror localizare ar putea fi posibilă prin cercetarea unor planuri și hotărnicii, care să stabilească ce desemnează toponimul de la care și-au luat numele. Aici sunt incluse schiturile *Fundeni* și *Brăneasca*; ambele toponime provin de la denumirile unor moșii care apar atestate în documente, lângă sau în vatra târgului Urlaților, respectiv între Călugăreni și Mizil.

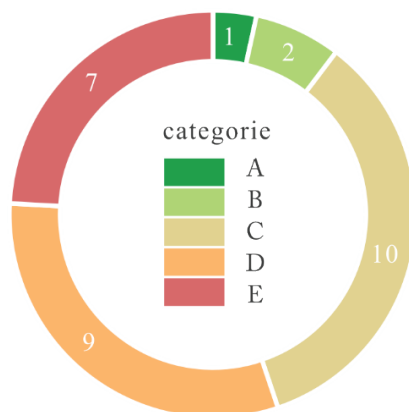

Figura 2. Categoriile stabilite pentru cele douăzeci și nouă de așezări monahale neidentificate grafică: C. Buterez, 2015.

(C) Categoria problemelor documentare include zece mănăstiri și schituri ce apar rar în documente, despre care se cunosc puține informații și al căror toponim nu poate restrânge aria de căutare. Unele sunt puse în legătură cu așezări dispărute (*Aninoasa*, *Mircești*), altele au preluat toponimele unor așezări, dar relațiile cu acestea nu sunt evidente (*Ceptura*, *Drajna*, *Herăști*, *Tohanu*, *Vaideel*, *Valea lui Purcal*), iar câteva sunt de-a dreptul vagi (*Mănăstirea lui Radu postelnic* și *Vârful Pietrei*). Toate cele zece necesită indicii documentare suplimentare, fie pentru a determina unele elemente ce ar putea să le coreleze cu biserici de mir actuale (*Drajna*, *Herăști*, *Vaideel*), fie pentru a stabili cine este ctitorul (*Radu postelnic*), ori măcar pentru a restrânge aria de căutare (*Mircești*, *Valea lui Purcal*, *Vârful Pietrei*).

(D) Categoria problemelor complexe cuprinde nouă așezări monahale

atestate documentar o singură dată sau amintite după dispariția lor. Pentru localizarea acestora sunt necesare noi indicii documentare, toponimice sau cartografice, deoarece puținătatea informațiilor face ca demersul de identificare să fie stagnant.

(F) Categoria problemelor semantice însumează șapte așezări monahale pe care le putem considera veritabile ghicitori istorico-geografice, fiind cele mai puțin cunoscute și cele mai dificil de localizat lăcașuri din regiunea Subcarpaților dintre Râmnicu Sărat și Teleajen. Caracterul criptic le este conferit de numele cu care au fost atestate, evident diferite față de numele lor adevărate. Două din acestea, schiturile *de la Podure* și *de la Stănicel* conțin fiecare, în mod paradoxal, câte un element de localizare, însă vag și cu șanse mici de localizare. Dacă *Schitul cel Mare* nu poate pretinde nicio discuție, *Schipturile* ar putea ascunde o referință geografică, dar la fel de bine ar putea fi o simplă greșeală de transcriere. *Tabac* și *Nona* au apărut doar în scrierile unor străini, iar presupusul schit *din Gura Mlăcii* a fost pomenit în trecut de preotul Ion Frăsineanu în 1933, fără alte amănunte (Frăsineanu, 1933).

Perspective de completare a bazei de date

Dincolo de toate problemele acestor douăzeci și nouă de mănăstiri și schituri, care rămân în continuare subiecte deschise, mai există o pistă de urmat în perspectiva lărgirii bazei de date HGIS a așezărilor monahale, sau cel puțin pentru o mai bună înțelegere a dimensiunii spațiale a acestui fenomen: toponimia.

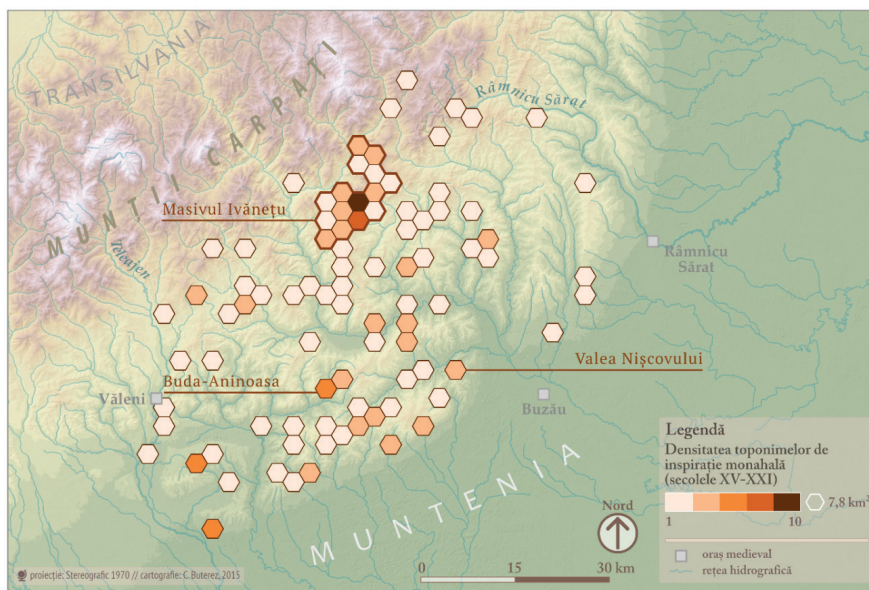

Figura 3. Densitatea prin agregare hexagonală a toponimelor de inspirație monahală (secolele XV-XXI); cartografie: C. Buterez, 2015.

Existența unei toponimii specifice a fost observată de mai mulți cercetători, însă puțini au fost aceia care s-au aplecat asupra semnificației sale (Chihaiu, 1974, Ștefan, 1980b, Constantinescu, 1987, Turnock and Muică, 2010). Din sursele documentare și cartografice au fost extrase o sută treizeci de toponime majore și minore precum *La Schit*, *La Chilii*, *Valea Călugărului*, *La Maici*, *Călugărițele*, *Chilia*, *La Mitoc* etc., validate și în teren în proporție de 80%. Cu toate acestea, densitatea celor identificate relevă o serie de aspecte importante (Figura 3).

De departe, cele mai mari valori se înregistrează, așa cum era de așteptat, în Masivul Ivănețu, dar nu numai în aria sa centrală dintre Vârfurile Zboiu și Arsenia, unde se află *Complexul rupestru Nucu* (Ștefan, 1980a), ci și în cea nordică – Vinele Calde – Războiu. În afara sa, nu se mai poate vorbi despre grupări compacte extinse, ci doar despre existența unor *puncte de căldură*, dintre care cele mai importante se află pe valea superioară a Nișcovului, în depresiunea Buda, în jurul mănăstirii Ciolanu și a fostului schit din Fundul Cătinii și pe culmile dealului Bucovelului. Discuțiile capătă un caracter integrator atunci când comparăm această densitate cu cea a așezărilor monahale (Figura 4).

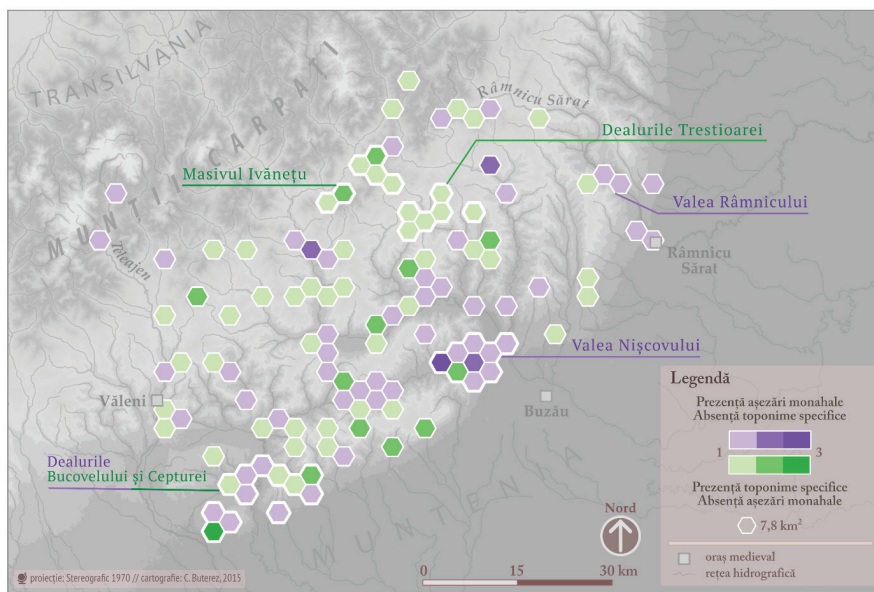

Figura 4. Modelul reieșit în urma comparării densității așezărilor monahale cu cea a toponimelor specifice, ambele prin agregare hexagonală; cartografie: C. Buterez, 2015.

După suprapunerea celor două modele de densitate și excluderea hexagoanelor unde ambele înregistrează valori pozitive, ceea ce rămâne cere o interpretare corectă.

Subcarpații dintre Râmnicu Sărat și Teleajen se împart astfel în trei tipuri de sub-regiuni – cele în care sunt sau au fost prezente așezări monahale, dar nu și toponime

specifice, cele în care sunt prezente astfel de toponime, dar nu și mănăstiri și schituri, și o ultimă categorie în care ambele elemente alternează sau se îmbină, generând areale neomogene.

Din prima categorie fac parte valea Nișcovului în sectorul inferior (Grăjdana – Cârломănești) și valea Râmnicului Sărat, între Dedulești și orașul Râmnic. Ambele au cuprins un număr însemnat de mănăstiri și schituri; cu toate acestea, toponimia locală nu cuprinde decât foarte rar denumiri precum *La Schit* sau *Valea Călugărului*. Explicația este că cele mai multe din așezările monahale de pe cele două văi au avut o existență marcată de întreruperi, dar îndelungată, multe din ele funcționând și astăzi măcar ca biserici de mir (Lupu, 2011). Totodată, nici pe valea Nișcovului și nici pe cea a Râmnicului Sărat nu au existat sihăstrie și chilii izolate, ci ctitorii ale boierilor locali, cu viață de obște, astfel că așezările monahale nu au putut genera și o toponimie minoră specifică.

A doua categorie este mai bine reprezentată în Masivul Ivănețu, dealurile Trestioarei, în regiunea dintre văile râurilor Drajna și Bâsca Chiojdului și pe dealul Istrița. Contrar celei dintâi, aceasta cuprinde areale lipsite de așezări monahale, dar unde se înregistrează o toponimie care totuși le amintește. Concluzia imediată este seducătoare, însă o citire corectă necesită prudență. Pentru Masivul Ivănețu, apariția unei toponimii specifice putea fi bănuită și nu pare decât să confirme ceea ce este evident prin anvergura fenomenului monahal de altădată. Însă tocmai această anvergură pare să fie principala necunoscută. Dacă însumăm doar schiturile pe care le cunoaștem, nu ne apropiem decât puțin de cele douăsprezece, aflate pe cuprinsul moșiei Scăeni, din care în 1783 exista numai Fundătura (Filitti, 1919). Analiza toponimiei în raport cu lăcașurile ne arată că o eventuală căutare a celorlalte, sau a altora, trebuie să aibă în vedere arealul ce conține Complexul rupestru Ruginoasa, precum și culmile de la nord și nord-est de acesta, spre Goidești. Prin extinderea cercetărilor către direcțiile respective s-ar putea găsi răspunsul la o întrebare aparent banală, însă trecută cu vederea: de ce nucleul monahal a fost localizat doar într-o anumită regiune a Ivănețului, deși condițiile fizico-geografice propice monahismului sunt cel puțin la fel de favorabile și către nord-est? Răspunsul imediat ar invoca desigur existența vestigiilor rupestre (Ștefan, 1980a), însă repetarea întrebării și pentru acestea ne aruncă într-un raționament circular, din care singura ieșire este cercetarea atentă și a celorlalte regiuni ale Ivănețului.

Al doilea areal, unde toponimia pare să indice o fostă activitate monahală rămasă însă necunoscută, se suprapune peste ceea ce localnicii numesc dealurile Trestioarei, nu întâmplător în jurul unui sat numit Chiliile². Legăturile sociale cu satele dinspre vest – Scăeni, Bozioru, Brăești – sunt indiscutabile (Iorgulescu, 1892, Mândricel, 2006, Gaiță, 2013), însă nu au fost identificate documente care să sugereze o confirmare cât de mică a existenței unor foste mănăstiri sau schituri. Conform unei alte interpretări

² Satul, cel puțin sub acest nume, nu este foarte vechi (nu apare pe hărți înainte de 1835) și nici nu a avut o importanță deosebită. În perioada modernă s-a aflat în componența comunei Trestioara, însă statutul său obscur a dispărut odată cu reforma administrativă din 1968, când a fost ales reședință de comună.

ale acestei toponimii, ea ar putea apărea acolo unde nu au existat neapărat așezări monahale, ci moșii, păduri, vii, mori, vaduri, cârciumi sau chiar sate ale acestora. Sunt bine cunoscute câteva astfel de situații, confirmate documentar: *Fața Călugărească* – moșia schitului Aluniș, *Piscopuia* – pădurea Episcopiei Buzăului, *Pădurea Arhimandrita* – proprietatea mănăstirii *Sfinții Apostoli* din București etc. În alte cazuri, prezența toponimului are la bază mai mult decât simpla posesie a unei moșii. Satul *Călugări*³, de pe Călnău a luat naștere prin așezarea unor oameni ai schitului Nifon în jurul unui metoc al acestuia (Iorgulescu, 1892); pe locul numit *La Mitoc*, situat astăzi în vatra satului Pârscov, a existat într-adevăr, până la Secularizare, un metoc al Episcopiei Buzăului (Postelnicu, 2015); cătunul *Sfântul Gheorghe* s-a format lângă fosta mănăstire omonimă, după desființarea acesteia (1871) și a supraviețuit până la începutul secolului XX, iar în locul numit *La Serafim* pe valea Hotarului de lângă Năeni s-a aflat o vie a mănăstirii Plumbuita din București (Iorgulescu, 1892). Este deci evident faptul că această a doua interpretare poate fi, în anumite situații, cea corectă. Ea totuși nu poate explica toponime precum *La Chilia* sau *Valea Chiliilor*, unde putem bănuși mai degrabă prezența unei vieți monahale de tip anahoretic sau idioritmice, aflată sau nu în legătură cu un schit din apropiere, așa cum știm că s-a întâmplat în cazul schimonahilor Onufrie de la Cârnu, Dosoftei de la Trăisteni (Cetfericov, 1933), sau Sofronie de la Găvanu (Vlahuță, 1972).

Aceeași discuție ar trebui lămurită și pentru locurile numite *La Mitoc*, unde s-au aflat diverse metocuri ale unor mănăstiri și schituri. Tentația de a considera că acestea ar fi fost exclusiv mici lăcașuri de cult cu funcție eminentamente monahală este determinată de faptul că mănăstirile și schiturile mai însemnate au devenit ele însele metocuri la Episcopia Buzăului sau la alte așezăminte *mai cu vază*, deseori de peste hotare (McGuckin, 2010). În fapt, cele mai multe metocuri atestate aiurea, toponimic sau documentar, au fost simple clădiri sau case, folosite în mod asemănător cu așezările temporare sau sezoniere în activitățile agricole⁴. Astfel de construcții au funcționat (deseori până la Secularizare) la Pârscov (metocul Episcopiei), Valea Teancului (Ciolanu), Haimanale (Nifon), Năeni (Cârnu) și Mânzălești (Găvanu), și putem bănuși că situații similare s-au înregistrat acolo unde există și alte asemenea nume de locuri: la Proșca, Trestioara și Vispești.

Din ultima categorie, unde toponimia specifică este prezentă în areale cu foste sau actuale așezări monahale, cel mai bine se individualizează dealul Bucovelului și culmile vecine dinspre est și nord-est, dar, în general, situația este valabilă pentru întregul județ Saac de la est de Teleajen. Aici, monahismul nu a avut același caracter și nici aceeași extindere ca în județul Buzău, însă a reușit să se mențină mult mai activ pe parcursul secolului XX.

³ Satul, care a fost uneori văzut ca parte a Haimanalelor, a căpătat cu ocazia Decretului 799 / 1964 numele de Scărișoara, iar prin Legea nr. 2 din 1968, a fost comasat împreună cu Haimanalele (denumit Vișoara), Poșta și Poșta Nouă pentru a forma actualul sat Poșta Călnău.

⁴ Scriban (1939: 817) a oferit cel mai sugestiv sinonim – „ferme mănăstirești”.

Concluzii

Folosirea unui Sistem Informațional Geografic pentru cercetarea problemelor de geografie istorică poate înlesni considerabil integrarea informațiilor culese dintr-o multitudine de surse, însă este limitată de necesitatea fixării poziției precise pentru elementele dorite. În alcătuirea unei baze de date pentru mănăstirile din Subcarpații Buzăului, din o sută douăzeci și opt de așezări monahale identificate, doar nouăzeci și nouă au putut fi și localizate în teren, rămânând ca celelalte douăzeci și nouă să facă obiectul unor cercetări viitoare mai amănunțite.

Dincolo de toate avantajele și problemele unui asemenea demers, nimic nu ne poate asigura că toate elemente căutate au fost găsite, sau dacă nu cumva numărul lor este de fapt mai mare. În cazul mănăstirilor, unde, pentru a crește credibilitatea anumitor afirmații, cercetătorii s-au întrecut în a oferi cifre exacte, discuția este cu atât mai dificilă.

Una din soluțiile la această problemă este folosirea toponimiei ca sprijin pentru cercetările de geografie istorică. Astfel, au fost identificate, localizate și cartate o sută treizeci de toponime specifice fenomenului monahal, care, alăturate prin metoda agregării hexagonale, mănăstirilor și schiturilor descoperite, oferă o nouă dimensiune în studierea anvergurii fenomenului monahal. Deși asemenea abordări nu sunt lipsite de capcanele unor interpretări greșite, consultând în permanență atât sursele primare, cât și informațiile culese din teren, putem afirma că cel puțin o parte din aceste toponime pot ascunde așezări monahale, sau cel puțin chilii izolate, necunoscute până acum documentar sau cartografic. În alte cazuri, ele întăresc influența pe care au avut-o mănăstirile organizate sub formă de chinovii înainte de Secularizare, prin proprietățile și bunurile deținute sau administrate.

Cercetarea lăcașurilor mai puțin cunoscute și a toponimiei specifice poate spori numărul total de mănăstiri și schituri cunoscute și documentate, însă mai însemnat este că poate contribui la conturarea mai precisă a unor particularități geografice ale acestui fenomen și ale modului cum viața anahoretică și viața de obște au evoluat simultan.

Mulțumiri

Această lucrare a fost finanțată din contractul POSDRU/159/1.5/S/133391, proiect strategic „*Programe doctorale și post-doctorale de excelență pentru formarea de resurse umane înalt calificate pentru cercetare în domeniile Științele Vieții, Mediului și Pământului*”, cofinanțat din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013.

Bibliografie

- Cetfericov, S. 1933. *Paisie, Starețul Mănăstirii Neamțului din Moldova. Viața, învățătura și influența lui asupra Bisericii Ortodoxe*. Mănăstirea Neamț: Tipografia Mănăstirii Neamțului.
- Chihaiă, P. 1974. Date noi despre bisericuțele rupestre din Munții Buzăului. *Glasul Bisericii*: 5–6.
- Constantinescu, H. 1987. *Biserici de lemn din Eparhia Buzăului*. Buzău: Editura Episcopiei Buzău.

- Filitti, I. C. 1919. *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*. București: Institutul de Arte Grafice Carol Göbl.
- Frăsineanu, I. 1933. Schitul Fundul Cătinii, com. Cătina – Buzău. *Biserica Ortodoxă Română* 1–2: 42–45.
- Gaiță, A. 2013. Trestioara și uitatele ei procese – povestea unei localități cu o istorie agitată. *Opinia Buzăului*, 27 octombrie, f.n.
- Gregory, I. N. și P. Ell. 2007. *Historical GIS: technologies, methodologies, and scholarship*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Iorgulescu, B. 1892. *Dicționar geografic, statistic, economic și istoric al județului Buzău*. București: Stabilimentul Grafic I. V. Socecu.
- Knowles, A. K. 2000. Historical GIS: The spatial turn in social science history. *Social Science History* 24: 451–470.
- Lupu, E. 2011. *Ctitori și ctitorii la Curbura Carpaților în veacurile XIV–XVIII*. Iași: Doxologia.
- Mândricel, I. 2006. *Chemarea clopotelor scufundate*. Buzău: Editura Vega.
- McGuckin, J. A. 2010. *The Orthodox Church: An introduction to its history, doctrine, and spiritual culture*. Malden – Oxford: Blackwell.
- Postelnicu, G. 2015. *Comunicare personală, 20 februarie*. Către Buterez, C.
- Scriban, A. 1939. *Dicționarul limbii românești (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*. Iași: Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”.
- Ștefan, C. (ed.) 1980a. *Vestigiiile rupestre din Munții Buzăului*. Buzău: Arhivele Statului Buzău.
- Ștefan, C. 1980b. Considerații privind vechimea și continuitatea toponimiei. În *Vestigiiile rupestre din Munții Buzăului*, C. Ștefan (ed.). Buzău: Arhivele Statului Buzău.
- Turnock, D. și N. Muică. 2010. *Settlement of the Pătârlagele Depression (Romanian Subcarpathians)*. Colne: LAP Lambert Academic Publishing.
- Vlahuță, A. 1972. *România pitorească*. București: Editura Ion Creangă.